

А. в., що підлягає відшкодуванню — встановлюється макс. сума компенсації, яка підлягає сплаті потерпілій стороні. Однак макс. сума сплачується не автоматично: якщо сума доведеної шкоди нижча за цей максимум, то потерпіла сторона може претендувати на отримання лише її. Коли ж діяльність, що спричинила шкоду, стосується співробітництва д-в, то за її наслідки вони несуть солідарну відповідальність. Претензія щодо компенсації за таку шкоду може бути пред'явлена д-вою (її фіз. чи юрид. особами), якій вона заподіяна, д-ві, чий дії призвели до таких наслідків. А. в. передбачена в Конвенції про шкоду, заподіяну іноземними повітр. суднами третім особам на поверхні (07.10.1952); Конвенції про відповідальність щодо третіх осіб в галузі яд. енергії (29.07.1960); Конвенції про цивільну відповідальність за збитки, заподіяні забрудненням нафтою (29.11.1969); Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами (29.03.1972); Конвенції про додаткову компенсацію за ядерну шкоду (12.09.1997) та в ін. актах.

Лит.: Раскалей С. Б. Объективная ответственность государств в международном праве. Киев, 1985; Международное право. Москва, 1994.

В. Н. Денисов

Абсолютна вологість — густина водяної пари, яка визначається відношенням маси водяної пари (вимірюється зазвичай у г), що міститься в газі, до об'єму цього газу (зазвичай в 1 м^3 повітря). А. в. в атмосфері (бл. поверхні землі) коливається від $0,1\text{--}1 \text{ г/м}^3$ (у приполяр. та холодних країнах) до 30 г/м^3 і вище (в екватор. зонах). А. в. чисельно близька до пружності водяної пари, вираженої в мм ртутного стовпа. Див. також *Вологість*.

Абсолютна геометрія — частина класичної геометрії, в основі якої лежать *евклідової геометрії (геометрії елементарної) аксіоми*, за винятком аксіоми паралельності (5-го постулату). Термін А. г. уведений 1832 угор. математиком Яношем Больяї (угор. János Bolyai). А. г. містить твердження, спільні для евклідов. геометрії та для геометрії Лобачевського. Перші 28 теорем «Початків» Евкліда належать до А. г. Приклади таких теорем: а) у рівнобедрених трикутників кути при основі рівні; б) при перетині двох прямих вертикальні кути рівні; в) більший із двох сторін трикутника протистоїть більший кут, і, навпаки, більшому куту протистоїть більша сторона. Оскільки 5-й постулат визначає метричні властивості однорідного простору, відсутність його в А. г. означає, що метрика простору не визначена і більшість теорем, пов'яз. із вимірюваннями (наприклад, *Піфагора теорема*), не можуть бути доведені в А. г.

Лит.: Гильберт Д. Основания геометрии. Петроград, 1923; Больяи Я. Аппендикс // Основания геометрии. Москва, 1956; Вечтомов Е. М. Философия математики. Киров, 2004.

І. Ю. Власенко

Абсолютна і відносна істина — філос. категорія, що характеризують людське пізнання з боку його повноти і точності, розкривають пізнання об'єктивної істини як поступовий рух від незнання до знання, від неповного, неточного знання до знання дедалі повнішого й точнішого. А. і. —

повне, точне, вичерпне, а тому незмінне відображення об'єкта в свідомості суб'єкта. В. і. — неповне, неточне, часткове, приблизне відображення об'єкта, яке внаслідок своєї незавершеності змінюється, поглиблюється, уточнюється в процесі пізнання. А. і. в історії філос. думки переосмислюється у двох напрямках. До першого належать мислителі, для яких А. і. — їхні власні філос. вчення (*Платон, Аристотель, Б. Спіноза, Г. Лейбніц* та ін.). Кожен із них вважав, що його картина світу і людини абсолютної істинна, тобто не залежить ні від часу, коли він живе, ні від соц. буття, в якому він перебуває. Згодом стало зрозуміло: істина — це процес, вона розвивається. А. і. постола як заверш. стадія пізнання, тотожність граничних протилежностей: суб'єктивного та об'єктивного (Й. Г. Фіхте), свідомої та несвідомої діяльності (Ф. Шеллінг), мислення та буття (Г. Гегель). Аналогом цієї структури в математиці і природознавстві є співвідношення евклідової та неевклідової геометрії, клас. механіки і теорії відносності тощо. Отже, вчення, які вважалися свого часу абс., виявляються відносними, однак абс. постає на більш високому рівні. Другий напрям тлумачення А. і. стосується історії пізнання, особливо природничо-наук. Підсумком добутих істин цього знання стала формула — «А. і. складається із суми В. і.». Абс. тут — синонім повноти, а відносне — глибини пізнання. У поглядах на істину як процес існують дві крайнощі, що виявляються в *релятивізмі та догматизмі*. Догматичний погляд на істину — тільки як на абсолютну; знання цілком відповідає дійсності, тож заглиблюватися й уточнювати його не можна. На протигагу догматизму релятивізм визнає тільки відносну істину й заперечує абсолютну.

Лит.: Савостьянова М. Абсолютна і відносна істина: поняттєво-категорійні колізії та аксіологічний контекст // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. 2012. Вип. 638–639: Філософія.

Н. Д. Ковальчук

Абсолютна ідея (нім. absolute Idee) — філос. поняття, яке позначає надприродне і нічим не зумовлене духовне начало, доприродне сутність, «божественну» думку, надсуб'єктивний розум, який породжує реальний матеріал. світ — природу, людину, сусп-во, а також людське мислення. А. і. притаманні такі характеристики, як реальність, присутність, невідчутність, недоступність людському пізнанню та ін. Поняття А. і. уживається в системах об'єктивного ідеалізму, реліг. філософії. Воно є засадничим у філософії Г. В. Ф. Гегеля, де означає універсум у всій його повноті, безумовну, конкретну й особисту всезагальність, повноту всього сущого і яке саме є цим єдино сущим. Одночасно субстанція та суб'єкт, А. і. реалізує себе в процесі власного іманентного розвитку. Розгортання, саморозкриття змісту А. і., за Г. В. Ф. Гегелем, відбувається поетапно, поступально — як рух від абстрактно-всезагального до конкретно-часткового, як синтез бемежно загальних, а тому абс. протилежностей — мислення і буття, суб'єктивного й об'єктивного, завдяки чому відбувається перехід до вищих щаблів розвитку. На першому етапі А. і. постає як «ідея-в-собі», яка позбавлена самосвідомості і розвивається у формі чистого мислення. У та-

Залежність абсолютної вологості повітря від температури	
Температура (°C)	Вода (г/м³)
-20	1
-10	2
-5	3
0	5
+10	9
+20	17
+30	30
+40	51

Абсолютна вологість

кому вигляді вона є предметом логіки. Розгортаючи свій зміст від першої категорії (буття) до останньої (А. і.), логіка постає абс.-конкретною єдністю всіх категорій. Другий етап саморозкриття А. і. — природа, або її буття в матеріал. дійсності. Розкриваючи зміст в «іншому», в «інобутті», А. і. на етапі природи сходиться до духу і повертається до єдності із собою. Дух — третій та останній етап саморозкриття А. і. Тут відбувається трансформація «суб'єктивний дух — об'єктивний дух — абс. дух», відбувається остаточне злиття одиничного із загальним, абстрактного з конкретним, реалізується повнота А. і. — вона перетворюється в абс. дух, в «ідею-в-собі-і-для-себе». А. і. на цьому етапі — предмет гегелівської філософії духа. А. і., за Г. В. Ф. Гегелем, не існує окремо від логічної ідеї, природи і духу, до них і раніше них. Сам Г. В. Ф. Гегель припускає, що абсолютне одночасно існує в різних формах, жодна з яких не виражає його сутність повністю, а є лише окремим його аспектом. У змісті А. і. Г. В. Ф. Гегель виокремлює три аспекти: 1) субстанційний — як абс. субстанція, А. і. іманентно притаманна світу і визначає його розгортання; 2) діяльнісний, активістський — А. і. іманентно притаманна здатність до самотворення, саморозвитку; 3) «самосвідомісний» — А. і. усвідомлює себе як «тотальність». Прагнучи до повного самопізнання і самореалізації, А. і. спрямовує та забезпечує процес розвитку всього сущого. За змістом А. і. репрезентує всі можливі форми та вияви буття, є не лише засадою всього існуючого (субстанція), а й вищою дієвою і творчою активністю (абсолютний суб'єкт) природи, людини, суп-ва, д-ви. Форми свідомості й духу є лише різними формами та етапами саморозвитку та самопізнання А. і., яка в часі розгортає і демонструє свої приховані можливості й зміст.

Лит.: Hegel G. W. F. Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse. Heidelberg, 1830. Гегель Г. В. Ф. Наука логіки. В 3 т. Москва, 1970–1972; Быкова М. Ф. Абсолютна ідея // Новая философская энциклопедия. Москва, 2010; Розова Т. В., Чорна Л. В. Філософська система Гегеля як вчення про етапи розвитку Абсолютної Ідеї // Гілея. 2015. Вип. 93.

М. А. Козловець

Абсолютна монархія — див. *Абсолютизм, Монархія*.

Абсолютна сумовність — вид сумовності *последовательностей*, рядів чи *інтегралів*, яка виокремлюється зі звичайної сумовності накладанням дод. умов. Йдеться про вимогу абсолютної збіжності *последовательностей*, рядів чи *інтегралів*, що виникає в результаті перетворення, індукованого застосованим методом підсумовування. Термін А. с. запровадив Е. Борель у 1889.

Лит.: Borel Émile. Mémoire sur les séries divergentes. // Annales scientifiques de l'École Normale Supérieure. 1899 Sér. 3, 16; Харди Г. Расходящиеся ряды / Пер. с англ. Д. А. Райкова. Москва, 1951; Кнорр К., Лоренс Г. G. Beiträge zur absoluten Limitierung. Arch. Math., 1949/50, Vol. 2; Зигмунд А. Тригонометрические ряды. Москва, 1965; Тиман М. Ф. Замечания к вопросу о преобразованиях кратных последовательностей // Украинский математический журнал. 1960. Т. 12. № 1; Кангро Г. Ф. Теория суммируемости последовательностей и рядов // Итоги науки и техники. Сер. Математический анализ. 1974. Т. 12.; Тиман М. Ф. Ап-

проксимация и свойства периодических функций. Киев, 2009.

А. С. Сердюк

Абсолютна температура — виміряна в *кельвінах* (К) температура T , відлік якої зроблено від нуля *температури абсолютного* за термодинамічною шкалою температур. А. т. за *Цельсія* шкалою дорівнює температурі t (°C), що на 273,16 градуси нижча, ніж температура *потрійної точки* води, за якої лід, вода та водяна пара перебувають у *рівновазі термодинамічній*. Поняття А. т. запровадив 1848 британський фізик В. Томсон на основі *термодинаміки другого принципу*.

Лит.: Різак В. М. Кріогенна фізика і техніка. Київ, Ужгород, 2006.

Абсолютне і відносне — філос. категорії. А. — визначене собою, те, що існує через себе, отже самостійне, безумовне, безвідносне, незалежне. Разом з тим абсолютне означає й «досконале», «логічно завершене». В. — опосередковане, визначене через інше, існуюче через інше, отже залежне, несамостійне, а також змінне і незавершене. А. і в становлять діалектичну єдність протилежностей, притаманних об'єктивній дійсності та пізнанню. Будь-яка річ у певному відношенні виступає як визначена сама собою і незалежна, а в іншому — як зумовлена й опосередкована через інше. Немає таких речей, які були б у всіх відношеннях самостійними, неопосередкованими, як немає й таких, що цілком і повністю визначалися б іншими. Взаємозв'язок А. і в. у пізнанні розкривається діалектичним матеріалізмом у вченні про *абсолютну і відносну істини*.

Лит.: Мельниченко О. М. Поняття зміни в категоріальній системі наукового пізнання // Мультиверсум. Філософський альманах. 2006. № 57.

Абсолютний дух (нім. absolute Geist) — найвища категорія філос. системи Г. В. Ф. Гегеля, яка виражає найрозвинутішу форму *абсолютної ідеї*. Формами А. д. як самосвідомості абс. ідеї у філос. системі Г. В. Ф. Гегеля є мист-во, релігія та філософія. А. д. осягає ідею в мист-ві кризь чуттєво-зовнішнє зображення, а в релігії це відбувається в образно-емоційних переживаннях. У філософії абс. ідея цілковито завершує процес свого самопізнання і досягає «абсолютного знання». Тож найрозвинутішою формою А. д. Г. В. Ф. Гегель вважав філософію, а сутністю духу — розум, діалект. мислення. Поняття А. д. розроблено в роботах Г. В. Ф. Гегеля «Феноменологія духу» (1807) та «Енциклопедія філософських наук» (1817). А. д. є одним із ключових понять Г. В. Ф. Гегеля в «Лекціях з історії філософії» та «Лекціях з філософії релігії».

Лит.: Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Пер. з нім. П. Таращука. Київ, 2004.

Н. Д. Ковальчук

Абсолютний екстремум — 1) У математиці — найменше або найбільше значення *функції* в усій області її визначення. Інша назва — *глобальний екстремум*. Точки, в яких досягаються ці значення, наз. точками А. е. Якщо досягається найбільше значення, то точка А. е. наз. точкою (глобального) максимуму, якщо найменше значення — точкою (глобального) мінімуму. Неперервна на